

POLITICKÉ ORGANIZACE
A PROGRAMOVÉ DOKUMENTY
**ČESKÉHO
ŽIVNOSTENSKÉHO
HNUTÍ**

NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

Pavel
Marek

Pavel Marek

**POLITICKÉ ORGANIZACE
A PROGRAMOVÉ
DOKUMENTY
ČESKÉHO ŽIVNOSTENSKÉHO Hnutí
NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ**

Olomouc
Univerzita Palackého 2021

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR Univerzitě Palackého v Olomouci (IGA_FF_2021_014).

Odborní recenzenti:

doc. Jurij Danilec, Ph.D.

doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D.

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Pavel Marek, 2021

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2021

ISBN 978-80-244-6003-1 (tištěná kniha)

ISBN 978-80-244-6004-8 (online: iPDF)

VUP 2021/0269 (tištěná kniha)

VUP 2021/0278 (online: iPDF)

OBSAH

Úvodem	7
POLITICKÉ ORGANIZACE ČESKÉHO ŽIVNOSTENSKÉHO Hnutí	15
1 Ústřední stavovské nepolitické organizační struktury	16
2 Politické strany živnostnictva v Čechách	25
2.1. Strana pokrokového a neodvislého živnostnictva českého (1903–1907)	26
2.2. Česká strana živnostenská v království Českém (1905–1907)	43

ÚVODEM

.....

Zjednodušený pohled na dějinný vývoj politického stranictví v českých zemích odhaluje proměnlivost tohoto fenoménu v čase. Od počátků souvisejících s revolučními událostmi let 1848/9 a obnovou ústavnosti v habsburské monarchii v r. 1861 až do současnosti prošly politické strany v podstatě třemi etapami vývoje, které mají svébytné znaky. Fázi politických stran honoračního typu vystřídal stadium existence masových politických stran. Ve třetí etapě jsou tyto zmodernizované typy politických organizací doplňovány vznikem politických hnutí, jejichž program mnohdy akcentuje více zájmové než ideové postuláty.

Předmětem našeho zájmu jsou v obecném pohledu procesy transformace honoračního politického stranictví v masové, které probíhaly na přelomu 19. a 20. století a jsou spojeny s politickou diferenciací české společnosti.¹ Jednalo se o jev poměrně komplikovaný. České země nebyly politicky samostatné. Reprezentovaly integrální součást habsburské monarchie a řídila je jako nejvyšší správní orgán místodržitelství.² Kromě toho jejich území nebylo z národnostního hlediska homogenní, ale nacionálně smíšené. Až třetinu obyvatelstva tvořilo německé etnikum. Přitom nešlo o národnostní minoritu, ale o politicky privilegovanou a vyspělou vrstvu obyvatel zaujímající jak v hospodářském, tak politickém životě významné pozice.³ Také německé obyvatelstvo českých zemích souběžně procházelo procesem politické diferenciaci, takže v jednotlivých zemích vznikaly paralelně fungující a v podstatě autonomní stranicko-politické systémy na nacionální bázi. Veřejný a politický život v českých zemích charakterizovalo nacionální napětí a konflikty.

S ohledem na naše téma budeme věnovat pozornost pouze procesu politické diferenciaci v majoritním českém prostředí, v Čechách a na Mora-

.....

¹ MALÍŘ, Jiří: *Systém politických stran v českých zemích do roku 1918*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, 1. Období 1861–1938. Brno, Doplněk, s. 17–57.

² Národní archiv (NA) Praha, f. 873 České místodržitelství – prezídium, 1850–1920; Moravský zemský archiv (MZA) Brno, f. B 13 – Moravské místodržitelství – prezídium, 1850–1918. Ve Slezsku zemi řídila zemská vláda v čele se zemským prezidentem. Srov. MALÝ, Karel: *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. Praha, Linde 2003, s. 208–209.

³ KŘEN, Jan: *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*. Praha, [s. n.] 1986. 248 s.

vě; situaci ve Slezsku komplikovalo střetávání mezi českým, německým a polským etnikem a hospodářský a politický vývoj v zemi se opožďoval. Příčiny vzniku diferenciačního pohybu v politickém spektru české společnosti nevysvětlíme pouze nespokojeností lidí s výsledky úsilí o prosazení národních zájmů, kterých dosahovaly první české občanské politické strany Národní strana (tzv. staročeská, zal. 1861)⁴ a Národní strana svobodomyslná (tzv. mladočeská, zal. 1874).⁵ Jednalo se o projev závěrečné fáze procesu formování novodobého českého národa v podmínkách vzniku moderní industriální společnosti, jehož cílem v politické oblasti bylo dosažení vlastní státnosti.⁶ Proces politizace společnosti zásadním způsobem ovlivňovaly volební reformy (v l. 1882, 1896 a 1907), které vyústily v záměnu kuriového volebního systému za volby podle všeobecného hlasovacího práva.⁷

Do počátku 90. let 19. století politické zájmy české společnosti reprezentovalo pět politických stran.⁸ Vedle shora zmíněných občanských politických stran existovaly ještě politické organizace šlechty, Strana konzervativního velkostatku⁹ a Strana ústavověrného velkostatku.¹⁰ Jednalo se sice o honorační seskupení, málo početná a v rámci demokratizující se moderní společnosti už anachronická, nicméně stále ještě politicky vlivná a přežívající až na práh 1. světové války. Pátou politickou stranou byla Československá sociálně demokratická strana dělnická

.....
⁴ CIBULKA, Pavel: *Národní strana*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Politické strany*, 1, s. 109–138.

⁵ MALÍŘ, Jiří: *Národní strana svobodomyslná v Čechách a Lidová strana (pokroková) na Moravě*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Politické strany*, 1, s. 139–199.

⁶ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha, Argo 1996. 354 s.

⁷ KREJČÍ, Oskar: *Kniha o volbách*. Praha, Victoria Publishing 1994, s. 45–90.

⁸ V poznámkách týkajících se jednotlivých politických stran záměrně odkazujeme na syntetizující práci Malíř, J. – Marek, P. a kol., *Politické strany* (2005), neboť autoři statí reflektují základní historické rysy vývoje těchto stran a současně podávají obsáhlý výčet archivních a tištěných pramenů a literatury, které badatelé umožňují další studium problematiky.

⁹ GEORGIEV, Jiří: *Strana konzervativního velkostatku*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Politické strany*, 1, s. 59–86.

¹⁰ VELEK, Luboš: *Strana ústavověrného velkostatku*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Politické strany*, 1, s. 87–108.

(zal. 1878).¹¹ S její existencí se stát, elity a značná část společnosti vyrovnávala až do počátku 90. let 19. století poměrně obtížně v důsledku jejího socialistického programu.

Procesy politické diferenciací razantně zasáhly českou společnost v 90. letech 19. století. Proběhly poměrně rychle a vyústily ve zformování čtyř politických táborů a tzv. sloupcové struktury společnosti. V průběhu deseti let vznikla v obou zemích relativně široká síť stavovskými a ideologicky orientovaných politických stran. Činnost vyvíjely buď pouze v zemském měřítku, nebo moravská sdružení se napojovala na česká jako institucionální či ideové frakce. Katolický politický tábor tvořily dva typy strany.¹² Národní strana katolická v Čechách (zal. 1897) a Katolická strana národní na Moravě (zal. 1896) byly seskupeními konzervativně orientovaných katolíků pocházejících ze středních a vyšších sociálních vrstev, zatímco vznik Křesťanskosociální strany v Čechách (zal. 1894) a Moravsko-slezské křesťanskosociální strany (zal. 1899) podnítila encyklika papeže Lva XIII. *Rerum novarum* a jejich členskou základnu tvořili katolicky orientovaní dělníci a nižší střední vrstvy. Do socialistického tábora patřili sociální demokraté, kteří v r. 1911 konstituovali ještě odštěpeneckou Českou sociálnědemokratickou dělnickou stranu v Rakousku (tzv. centralisté). Jejich protivníci národní sociálové se sdružili ve Straně národního dělnictva československého (zal. 1897).¹³ Moravští bratři svou Stranu moravských národních dělníků (zal. 1898) k organizaci v Čechách rychle připojili (1898). Z hlediska budoucnosti byl zásadní vznik České strany agrární (zal. 1899) v Čechách, která se rovněž spojila (v r. 1905) s Českou stranou agrární pro Moravu a Slezsko (zal. 1904). Pod heslem „Venkov jedna rodina“ ovládly venkovský prostor a Československá strana agrární se postupně vypracovala na pozici nejsilnějšího českého politického seskupení.¹⁴ Masarykovský politický proud tzv. realistů v r. 1900 konstituoval početně sice malou, ale z hlediska vlivu zejména na vzdělanější vrstvy obyvatelstva Českou stranu lidovou, která se v r. 1905 transformo-

¹¹ KOŘALKA, Jiří: *Československá sociálně demokratická strana dělnická*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Politické strany*, 1, s. 213–239.

¹² MAREK, Pavel: *Český politický katolicismus a katolické strany*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Politické strany*, 1, s. 255–311.

¹³ HARNA, Josef: *Česká strana národně sociální*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Politické strany*, 1, s. 95–412.

¹⁴ ROKOSKÝ, Jaroslav: *Agrární strana*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Politické strany*, 1, s. 413–441.

vala v Českou stranu pokrokovou.¹⁵ Organizačními proměnami procházel také politický proud tzv. pokrokářů. Po epizodě se Stranou pokrokových socialistů (1896–1897) založili Českou stranu radikálně pokrokovou (zal. 1897) a Českou stranu státoprávní (zal. 1899). Nakonec se obě křídla po fúzi stran sešla v České straně státoprávně pokrokové (zal. 1908).¹⁶ Po rozdílných politických cestách šli moravští mladočeši a pokrokáři. Jejich politické strany fungovaly na zemském principu. Přívrženci mladočešství založili Lidovou stranu na Moravě (zal. 1891), od níž se v r. 1913 odpojila Moravská strana lidová (tzv. Bulínova strana).¹⁷ Pokrokové hnutí na Moravě po epizodě s tzv. Mladou Moravou (1896–1897) vyústilo v konstituování Moravské strany pokrokové (zal. 1907), jež se rychle sbližovala s Lidovou stranou a vývoj vyústil v r. 1908 v založení Lidové strany pokrokové na Moravě.¹⁸

Shora uvedený nástin procesu politické diferenciacie české společnosti, jenž spadá z časového hlediska do období tzv. prodlouženého 19. století, není úplný. Přestože vyústil ve vznik relativně široké škály nových politických stran doplňujících starší stranické subjekty, nadále existovaly určité společenské skupiny či vrstvy, které nebyly výsledky postupu politické diferenciacie uspokojeny. Ani v tomto širokém spektru nemohly najít mluvčí a obhájce svých zájmů. Frustrace z nemožnosti najít politický subjekt ochotný prosazovat specifický program těchto složek obyvatelstva se promítala do volání po založení dalších politických stran. Silně se ozývalo zejména z řad příslušníků tzv. starého městského středního stavu, tj. živnostníků, řemeslníků a obchodníků. Od počátku 20. století pak registrujeme pokusy o konstituování stavovské politické strany sdružující členy této výrobní a sociální kategorie.

Živnostenské organizace byly zakládány s cílem vytvořit střediska, která by formulovala, usměrňovala a prosazovala v prvé řadě hospodářské požadavky jednotlivých skupin živnostníků. Adresovaly je zejména celo-

.....
¹⁵ KUČERA, Martin: *Realisté*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Politické strany*, 1, s. 373–393.

¹⁶ KUČERA, Martin: *Pokrokáři*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Politické strany*, 1, s. 313–340.

¹⁷ MALÍŘ, Jiří: *Moravská strana lidová*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Politické strany*, 1, s. 201–212.

¹⁸ MALÍŘ, Jiří: *Pokrokové hnutí na Moravě*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Politické strany*, 1, s. 201–212.

státním a zemským orgánům, ať už přímo, nebo prostřednictvím politických mechanismů, zejména říšských a zemských poslanců a jejich klubů. Ukazovalo se však, že velká část z nich je z objektivních i subjektivních důvodů obtížně realizovatelná. Živnostníci se s touto skutečností vyrovnávali poměrně těžce, většinou ji nechápali. Byla pro ně důkazem nepříznivě státu a projevem velké neúcty a křivdy páchané na poctivě pracujícím lidu. Domnívali se přitom, že hlavní důvod, proč státní orgány nereagují na jejich přání vstřícně spočívá ve způsobu prosazování požadavků. Zvolená forma je neúčinná, málo rázná, nekvalifikovaná, a proto také neúčinná. Zdálo se jim, že jednotliví poslanci, případně politické strany, místo toho, aby se skutečně angažovali ve prospěch živnostnictva a v zákonodárných sborech prosadili příslušné zákony zajišťující malovýrobě ochranu před velkokapitálem a umožňující rozvoj řemesel a maloobchodu, hesel o podpoře živnostníků pouze demagogicky využívají ve svůj prospěch, k získání hlasů ve volbách. Věřili, že náprava tohoto stavu může vzejít jedině z odpovídajícího zastoupení živnostníků v orgánech, které jsou vládou respektovány a v nichž si živnostníci budou hájit své stavovské zájmy sami v duchu okřídleného výroku: nikdo nám nepomůže, musíme si pomoci sami.

Prosazování myšlenky obhajoby zájmů živnostníků silami pocházejícími z prostředí malovýroby a profesně s ním svázanými, jež se stala na přelomu 19. a 20. století hlavním agitačním a aktivizačním heslem živnostenského hnutí, citelně narušovala zejména velká zájmová i organizační heterogenita živnostenského hnutí.

Význam středních vrstev pro život společnosti je mimo všechnu diskusi. Přestože toto tvrzení nemůžeme opřít o přesnější statistické údaje, i dílčí zjištění jsou výmluvná. Střední vrstvy před 1. světovou válkou tvořily 15–20 % obyvatelstva českých zemí.¹⁹ Z tohoto počtu lze odhadnout počet živnostníků, řemeslníků a obchodníků až na 1 milion.²⁰ Hospodářská základna českého národa spočívala v řemeslné výrobě, maloobchodu a službách, z druhé poloviny v zemědělství.²¹ Je proto pochopitelné, že vstup určité části z této masy obyvatelstva do politického života díky volebním

¹⁹ HLAVÁČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, 1, Praha, Historický ústav 2014, s. 253.

²⁰ *Podstata středního stavu a středostavovské politiky, zvláště živnostenské*. Maloživnostník, 2, 1910, č. 12, 1. října, s. 1–3.

²¹ HLAVÁČKA, M. a kol.: *České země v 19. století*, s. 398.

reformám vyvolával v elitách politických stran zájem o její organizační podchycení. Tradiční politickou základnu živnostníků a obchodníků reprezentovaly Národní strana svobodomyšlná v Čechách a Lidová strana na Moravě. Zavedení všeobecného hlasovacího práva však aktivizovalo do zápasu o získání malých a drobných podnikatelů také většinu nově ustavených politických stran, které pro tuto vrstvu zakládaly zvláštní satelitní, přidružené organizace.²² Výsledkem uvedených snah byla organizačně-politická roztržičnost vrstvy živnostníků a obchodníků, kterou doplňovalo úsilí o konstituování nové stavovské živnostnicko-obchodnické strany bez vazeb na existující politické strany.

V předkládané studii chceme zachytit vznik a vývoj prvních politických stran založených českými živnostníky v letech před 1. světovou válkou. Má dvě části.

První blok má dva oddíly. Počáteční věnuje pozornost třem politickým stranám, jež se ustavily v Čechách: Straně pokrokové a neodvislého živnostnictva českého (existovala v letech 1903–1907), České straně živnostenské v Království českém (1905–1907) a Straně živnostnictva a obchodnictva českoslovanského v království Českém (1908–1914). Druhý oddíl je věnován Politické straně českoslovanského živnostnictva na Moravě (1908–1919), kterou se všemi výhradami považujeme za poměrně úspěšný pokus o vybudování klasické masové politické strany městského středního stavu, resp. společenské skupiny řazené mezi tzv. starý střední stav. V případě politických stran působících v Čechách autorské ambice sahají k vytvoření přehledového textu reflektujícího historii těchto stranických útvarů v hlavních rysech. Pokud jde o jejich sesterskou moravskou organizaci, naše úsilí směřovalo k relativně hlubší reflexi historie strany, avšak přesto zůstávají problémy, jež bude nutno v budoucnu řešit; náš výzkum musel zohlednit faktor času, jenž jsme měli k dispozici. Strana zůstala v letech před 1. světovou válkou ve fázi výstavby. Tvořila nedílnou součást procesu předválečné politické diferenciaci české společnosti. Má význam z hlediska existence prvorepublikové Československé živnostensko-obchodnické strany středostavovské tvořící nedílnou

.....
²² MAREK, Pavel: *Politicko-organizační aktivity českých městských středních vrstev v letech 1918–1938*. Olomouc, Univerzita Palackého 1996, s. 30–45.

součást stranicko-politického systému první Československé republiky (1918–1938)²³ jako etapa průpravy a získávání zkušeností.

Druhá část práce předkládá edici vybraných programových dokumentů živnostenského hnutí. Je inspirována a volně navazuje na ediční řadu Historického ústavu AV ČR, založenou doc. PhDr. Josefem Harnou, CSc. (1939–2015), věnovanou programům politických stran.²⁴ Na rozdíl od striktně vymezené koncepce těchto publikací se však neomezujeme pouze na přetisk dokumentů z provenience jedné politické organizace či politického proudu, ale zařazujeme také texty vzniklé v rámci stavovského nepolitického hnutí a živnostenských satelitních frakcí různých politických stran. Dokumenty předkládáme v autentické podobě originálů, stylisticky je neupravujeme a ponecháváme je až na výjimky také bez zásahů do pravopisu.

Česká historiografie má v zájmu o postžení role středních vrstev (middle class)²⁵ v české společnosti v časovém období prodlouženého 19. století přece jen určité mezery. Nemáme na mysli téma a problematiku samotného rozvrstvení (sociální skladby) společnosti. Tu literatura reflektuje úspěšně a vnímá význam tzv. staré (živnostníci, řemeslníci, obchodníci, malí podnikatelé) a nové (zaměstnanci, úředníci, příslušníci inteligence) střední třídy jak pro stabilitu občanské společnosti, tak její roli v eko-

²³ MAREK, Pavel: *Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská v politickém systému ČSR v letech 1918–1938*. Olomouc, Univerzita Palackého 1995. 167 s.

²⁴ Srov. např. HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.): *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha, Historický ústav 2007. 274 s. Edice politických programů, sv. 5; HARNA, Josef – KUČERA, Martin (eds.): *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896–1920*. Praha, Historický ústav 2010. 227 s. Edice politických programů, sv. 6; MAREK, Pavel (ed.): *Politické programy českého politického katolicismu 1894–1938*. Praha, Historický ústav 2011. 331 s. Edice politických programů, sv. 7; HARNA, Josef (ed.): *Politické programy Československé národní demokracie a Národního sjednocení 1918–1938*. Praha, Historický ústav 2017. 217 s. Edice politických programů, sv. 8.

²⁵ ŠANDEROVÁ, Jadwiga: *Sociální stratifikace: problém, vybrané teorie, výzkum*. Praha, Karolinum 2000, s. 9–27; ŠANDEROVÁ, Jadwiga: *Hlavní proudy teorie a výzkumu sociální stratifikace*. In: ŠUBRT, Jiří a kol.: *Soudobá sociologie. 2. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha, Karolinum, 2008, s. 277–308; GIDDENS, Anthony – SUTTON, Phillip W.: *Sociologie*. Praha, Argo, 2013, s. 395–436; KREJČÍ, Oskar: *Kniha o volbách*. Praha, Victoria Publishing 1994, s. 90–112. [https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Stratifikace_sociální_\(MSgS\)](https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Stratifikace_sociální_(MSgS)) – [28. 1. 2021]; https://d1.cuni.cz/pluginfile.php/407670/mod_resource/content/1/Soci%C3%A1ln%C3%AD%20stratifikace%20a%20soci%C3%A1ln%C3%AD%20mobilita.pdf – [28. 1. 2021].

nomice.²⁶ Deficity vidíme ve sledování tematiky zapojení malých podnikatelů do veřejného, resp. politického dění v období vyvrcholení etapy formování novodobého českého národa.²⁷

V našem zkoumání problému politizace českého živnostenského hnutí sehrál roli prvořadého pramene dobový periodicky vydávaný tisk a publikace z produkce živnostenských institucí. Pracovali jsme jak s tiskovými orgány nepolitického, tak politického živnostenského hnutí, ale i s dalšími novinami – Český řemeslník, Živnostenské noviny, Moravský deník, Československý deník, Národní listy, Lidové noviny, Jihočeský živnostník, Reforma, Plzeňský živnostník, Středočeský živnostník, Obchodnické zájmy, Moravský živnostník, Řemeslnicko-živnostenské listy, Zpravodaj aj. Za situace, kdy se nedochovaly stranické archivy ani osobní pozůstatosti předáků politických stran je to pochopitelné. Neznamená to ovšem, že jsme studium archivních dokumentů pominuli. Druhou část pramenné základny práce tvoří archiválie uložené v Moravském zemském archivu v Brně, zejména fondy B 13 (presidium moravského místodržitelství), B 14 (místodržitelství), B 26 (Ústřední spolek živnostníků moravských v Brně), G 68 (osobní fond Václava Šíleného), G 113 (zemská rada živnostenská a zemský úřad pro zvelebování živností). Kromě toho jsme využili fondů státních okresních archivů v Prostějově, Kroměříži a Olomouci, pokud měly vazbu na živnostenské hnutí. Jsou to však všechno zdroje pro sledování problematiky historie stavovských politických stran sekundárního významu. Charakter pramenné základny má pochopitelně vliv na metodologii naší práce a promítá se také do výsledků zkoumání.

Literatura k řešení problematice je poměrně málo početná a využíváme ji hlavně pro širší orientaci v problematice.

.....
²⁶ Srov. např. HLAVAČKA, M. a kol. *České země v 19. století*, s. 277–403; MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Praha, Karolinum 2010, s. 213–281.

²⁷ K tématu srov. např. KOŘALKA, J.: *Češi v habsburské říši*, s. 83–196; URBAN, Otto: *Česká společnost 1848–1918*. Praha, Svoboda 1982, s. 518–573.

**POLITICKÉ
ORGANIZACE
ČESKÉHO
ŽIVNOSTENSKÉHO
HNUTÍ**

1 ÚSTŘEDNÍ STAVOVSKÉ NEPOLITICKÉ ORGANIZAČNÍ STRUKTURY

Proces politizace českého živnostenského hnutí zásadním způsobem ovlivňovala skutečnost, že živnostnictvo disponovalo poměrně velmi širokou sítí nepolitických organizací,²⁸ která se rozvíjela v podstatě ve dvou základních liniích.

První směr představovala soustava organizací vznikající na základě novely živnostenského řádu vydané v r. 1883, která živnostníkům ukládala jako povinnost vytvořit živnostenská společenstva²⁹ navazující na zrušený středověký cechovní systém.³⁰ Jejich posláním mělo být uspokojovat odborné zájmy a potřeby živnostníků. Obdobný úkol měla plnit společenstva obchodníků, tzv. obchodní grémia.³¹ Další novely liberálního živnostenského zákona z roku 1859 dále doporučovaly dobrovolné sdružování těchto jednotek na vyšších organizačních stupních (nejčastěji okresním, nebo na bázi společné, příp. příbuzné profese) až do úrovně

.....
²⁸ ČUHEL, František – HOTOWETZ, Rudolf – GRUBER, Josef: *Obchodní sborník*, 3. Obchodní a živnostenské korporace, svépomocná sdružení a obchodní ústavy vzdělávací. Praha, Obchodnický spolek Merkur 1899. 122 s. Obchodní knihovna Merkur, č. 8.

²⁹ *Historický místopis Moravy a Slezska v l. 1848–1960*, sv. 1. Ostrava, Profil 1966, s. 126–127. – Úsilí o vytvoření ústředí živnostenských společenstev nabylo na intenzitě zejména po sjezdech českých živnostníků v Pardubicích a v Přerově zorganizovaných z popudu redaktora Tomáše Rebce (1844–1921) v r. 1888. Z časového hlediska se však příprava založení Zemských jednot protáhla. *Sjezd živnostnictva českého v Pardubicích*. Živnostník, 5, 1888, č. 17–18, 22. 9., s. 1–2; *Ústřední jednota živnostenských společenstev moravských*. Živnostník, 5, 1888, č. 20, 31. 10., s. 141. – K Rebcovi – *Drobnosti*. Československý deník, 3, 1921, č. 13, 16. 1., s. 3.

³⁰ ŠEVČÍK, Václav: *Historie cechovního zřízení řemesel a obchodu*. Sušice, vl. n. 1925. 118 s. [2. vyd. Praha 1926]; *Z dějinného vývoje řemesla a řemeslnických organizací do pol. 19. století*. Živnostenský věstník, 3, 1906, s. 156–159.

³¹ *40 let Jednoty obchodních grémií v Čechách, 1896–1936*. Praha, Jednota obchodních grémií 1936. 316 s.

země.³² Proto zemské jednoty živnostenských společenstev v království Českém (založena v r. 1895) a na Moravě (založena v r. 1898) – vedle zemských profesních svazů – představovaly společně se Zemskou jednotou českých obchodních grémií v království Českém (1896)³³ a Zemským svazem obchodních grémií pro Moravu (1908) vrcholné články závazné (povinné, státem nařízené) organizace živnostníků.³⁴ Ve Slezsku působil Zemský svaz českých obchodních grémií a společenstev Slezska mající sídlo v Orlové. Zemská ústředí prezentovala základní požadavky živnostníků a obchodníků státním a zemským orgánům, pořádala četné sjezdy za účasti říšských a zemských poslanců, vydávala vlastní tisk,³⁵

³² GRUBER, Josef: *O vývoji živnostenského zákonodárství v Rakousku a o cílech reformy živnostenské*. Praha, Obchodní a živnostenská komora 1904. 87 s.; REBEC, Tomáš (ed.): *Řád živnostenský*. Vydání textové se zřetelem k příslušným zákonům a nařízením. Praha, Josef Springer 1912. 431 s. – Do r. 1918 měl živnostenský řád 15 novel, nejvýznamnější z 5. 2. 1907 č. 26 ř. z. (tzv. organizační novela). Ponechala v platnosti jen minimum ustanovení z r. 1859 a platila v podstatě až do r. 1948.

³³ Zemská jednota volně navazovala na aktivity Ústředního spolku českých kupců (zal. 1884) a spolku českých obchodníků Merkur (zal. 1862). Zakládání obchodních grémií nařizovala novela živnostenského řádu z r. 1883. V r. 1910 sdružovala 134 grémia s 26 000 členy. Vydávala *Věstník Jednoty obchodních grémií*, který zpočátku redigoval Rudolf Stibic (1856–1910). [Úmrtí. *Národní listy*, 50, 1910, č. 146, 29. 5., s. 3] Jejím spoluzakladatelem a prvním prezidentem (1896–1908) byl podnikatel Karel Tichý (1839–1908), starořeč, výrazná postava mezi organizátory obchodníků, funkcionář pražské Obchodní a živnostenské komory, v l. 1898–1899 člen sboru obecních starších v Praze, od r. 1901 poslanec českého zemského sněmu. K jeho osobnosti srov. *Úmrtí*. *Národní listy*, 48, 1908, č. 171, 22. 6., s. 3; *Za Karlem Tichým*. *Národní politika*, 26, 1908, č. 172, 22. 6., s. 5. – K aktivitám spolku Merkur srov. Archiv hl. m. Prahy, f. Obchodnický spolek Merkur v Praze; JAKUBEC, Ivan: *Spolek Merkur – organizace českých obchodníků (1862–1918)*. *Ekonomická revue*, 8, 2005, č. 2, s. 91–100; *Obchodnický spolek Merkur v Praze na paměť svého 50. letého trvání*. Praha, [s. n.] 1912. 96 s.

³⁴ [ANDĚL, Karel]: *Z historie českého živnostenského hnutí na Moravě*. *Živnostenský zpravodaj*, 10, 1914, č. 2, 10. 1., s. 1 až č. 25, 4. 4., s. 7.

³⁵ Zemská jednota řemeslných a živnostenských společenstev v Čechách vydávala od r. 1897 svůj *Věstník* jako dvoutýdeník. Jeho redaktorem byl krátce významný český spisovatel a novinář Jakub Arbes (1840–1914) pocházející z rodiny ševcovského mistra, jehož v r. 1898 vystřídal knihtiskař a nakladatel Emanuel Stivín (1848–1925). Stivína pak nahradil Julius Tvrzník (v redakci byl do r. 1913). – Ke Stivínově osobnosti srov. *Emanuel Stivín*. *Řemeslnicko-živnostenské listy*, 6, 1903, č. 40, 7. 3., s. 1; ma: *Knihtiskař Emanuel Stivín zemřel*. *Lidové noviny*, 33, 1915, č. 571, 15. 11., s. 8. Pocházel z rodiny obuvnického mistra, absolvoval průmyslovou školu Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách a vyučil se sazečem v Pospíšilově (později Ottově) tiskárně. Dvacet let byl učitelem v typografické odborné učňovské škole. Redigoval časopis *Veleslavin*, odbornými články přispíval do měsíčníků *Typografie* a *Slovníku typografického*, spolupracovníkem *Typografických listů*. Před založením vlastní tiskárny (1894) působil jako faktor tiskárny J. R. Vilímka v Praze. Tiskl *Moderní revui*, moderní českou literaturu,

řídila svépomocné živnostenské akce a podněcovala další četné aktivity ve prospěch těchto vrstev. Zemská jednota řemeslných a živnostenských společenstev v Čechách už díky své početnosti – opírala se o 459 společenstev se 70 000 členy (1903),³⁶ byla v až nepřehledné třísti různých živnostenských organizací nejvýznamnějším mluvčím živnostenského hnutí v zemi. Před válkou ji tisk označoval jako největší živnostenskou organizaci v Rakousku a střední Evropě (asi 1 200 společenstev se 100 000 členy).³⁷ K moravské Zemské jednotě živnostenských společenstev ustavené 1. prosince 1898 v Brně³⁸ a vedené Vilémem Povondrou (1857–1923)³⁹ při-

první české bibliofilie, tisky sociálních demokratů a pokrokářů. Člen řady spolků. Otec sociálně-demokratického politika, poslance a šéfredaktora Práva lidu Josefa Stivína (1879–1941), manžela spisovatelky Marie Majerové (1882–1967).

³⁶ *Obrana. Český řemeslník*, 7, 1903, č. 9, 30. 4., s. 2.

³⁷ *Zemská jednota národně sociálního živnostnictva. Živnostenské noviny*, 4, 1911, č. 48, 5. 11., s. 1.

³⁸ Moravský zemský archiv (MZA) Brno, f. G 68, kart. 54. Srov. i *Pozvání. Řemeslnicko-živnostenské listy*, 2, 1898, č. 23, 16. 11., s. 1; *Odpor proti zřízení Zemské jednoty společenstev pro Moravu a Slezsko. Řemeslnicko-živnostenské listy*, 1, 1897, č. 25, 1. 12., s. 1; *Veškerým společenstvům na Moravě k laskavému povšimnutí! Řemeslnicko-živnostenské listy*, 2, 1898, č. 16, 28. 9., s. 1. – Ustavení zemské jednoty bylo v podstatě dílem kroměřížských živnostníků, kteří již od r. 1887 pracovali v Řemeslnicko-živnostenské besedě, která po přeměně v Zemskou živnostensko-průmyslovou jednotu markrabství moravského působila na celé Moravě. Od června 1897 sledovali myšlenku založení jednoty soustavně a propagovali ji na stránkách svého tisku. Už v r. 1880 olomoučtí živnostníci založili Řemeslnicko-živnostenskou jednotu, o tři roky později prostějovští Průmyslovou jednotu, přesto se do čela živnostenské aktivity prosadila později založená kroměřížská organizace, kolem níž vzniklo vedle Brna nejvýznamnější středisko živnostenské práce na Moravě. Srov. SOKA Olomouc, f. Richard Fischer, M 8–4, sig. 3 c, kart. 25; KUBELKA, František – POLÁČEK, Josef (eds.): *Zemská rada živnostenská a Zemský úřad na zvelebování živností pro markrabství Moravské. Činnost za léta 1907–1911*. Brno, b. n. 1911, s. 383–384; FISCHER, Richard: *Zaniklé spolky v Olomouci*. Olomouc, vl. n. 1933, s. 27–29; FISCHER, Richard: *Cesta mého života*, 3, sv. 1, 2. Olomouc, R. Fischer 1936–1937. 314, 392 s.; FISCHER, Richard: *Čeští živnostníci v našem národním vývoji*. Moravský deník, 33, 1938, č. 272, 27. 2., s. 4.

³⁹ Vilém Povondra pocházel z rodiny kroměřížského stolaře a ve svém rodišti také absolvoval obecnou školu a německou nižší reálku. Pak se ve Vídni vyučil kupcem a navštěvoval tu i obchodní školu. Do roku 1881 pracoval v obchodě svého vídeňského strýce. Když mu však zemřel otec, vrátil se do Kroměříže a ujal se vedení jeho stolařské dílny a podnik rozšířil o pohřební ústav. V roce 1897 živnost zastavil a otevřel si knihkupectví, nakladatelství a obchod papírem a uměleckými předměty. Od poloviny 80. let se angažoval ve stavovském živnostenském hnutí, nejprve jako jednatel (1884) a předseda (1885) společenstva oboru stavebního v Kroměříži. V roce 1887 se stal spoluzakladatelem Řemeslnicko-živnostenské besedy (od r. 1890 její předseda), inicioval založení Zemské jednoty živnostenských společenstev a stal se jejím předsedou (1898). Zasloužil se i o vznik Okresní jednoty živnostenských společenstev pro Kroměříž-měs-

stoupilo celkem 82 společenstev ze 469 existujících a ve srovnání s organizací v Čechách se rozvíjela pomaleji,⁴⁰ přesto výkaz z r. 1906 hovoří o existenci 328 českých společenstev s 54 235 členy, k nimž je možno přiřadit také 20 139 tovaryšů a 16 505 učňů pracujících společně s mistry.⁴¹ Nechuť existovala zejména k zakládání okresních jednot.⁴² Přesto

.....
 to a jeho velkým dílem bylo ustavení Ústředního svazu živnostenských družstev pro Moravu a Slezsko, organizace, která řešila živnostenský úvěr; v letech 1903–1922 stál v jejím čele. Aktivně pracoval v olomoucké Obchodní a živnostenské komoře, kde byl počátkem nového století zvolen komorním radou. Řadu let zasedal v kroměřížském obecním výboru, býval i předsedou obchodního grémia atd. V aktivitě pokračoval i po vzniku ČSR a jako zasloužilý a osvědčený pracovník byl pověřen řadou funkcí, jako např. členstvím ve vládním poradním sboru pro otázky hospodářské, celní a železniční, členstvím v zemské a státní radě živnostenské, členstvím v českém odboru zemské živnostenské rady v Brně, předsednictvím dozorčí rady kupecké svépomoci v Kroměříži, čestným členstvím Svazu družstev hostinských v Brně atd. Povondra se prosazoval i v politickém životě. Podle Jandíkovy charakteristiky byl v jádru staročechem a inklinoval ke konzervativním politickým proudům. V říšských volbách v roce 1907 proslul svou živnostenskou kandidaturou na Valašsku. V nových politických poměrech po roce 1918 vstoupil do živnostensko-obchodnické strany středostavovské a za ni také v parlamentních volbách v roce 1920 neúspěšně kandidoval za olomoucko-ostravskou župu do senátu. V nekrologu v Československém deníku v roce 1923 se s ním ŽOS loučila slovy: „*Jeho jméno zůstane zapsáno v dějinách moravského živnostnictva písmem zlatým.*“ *Vilém Povondra*. *Řemeslnícko-živnostenské listy*, 6, 1902/1903, č. 26, 29. 11., s. 1; *Vilém Povondra mrtev*. *Československý deník*, 5, 1923, č. 149, 28. 6., s. 1; *Poslední cesta V. J. Povondry*. *Československý deník*, 5, 1923, č. 52, 1. 7., s. 3; JANDÍK, Stanislav: *Masaryk na Valašsku*. Praha 1936, s. 58–68.

⁴⁰ Srov. *Jubileum živnostenské práce na Moravě. 1898–1903*. Brno, Ústřední svaz družstev živnostenských 1923, s. 27; *Schůze delegátů Zemské jednoty*. *Řemeslnícko-živnostenské listy*, 2, 1898, č. 22, 9. 11., s. 2; *Zemská jednota společenstev na Moravě*. *Řemeslnícko-živnostenské listy*, 2, 1898, č. 26, 7. 12., s. 1.

⁴¹ Při pokusu o sumarizaci údajů o počtu živností, živnostníků a členů společenstev a grémií se potýkáme s problémem nejednoty při sestavování statistik, které většinou nereflktují existenci německé složky obyvatelstva a počet samostatných živnostníků je navyšován o dělníky, tovaryše a učně pracující v podnicích společně s mistrem. Proto se údaje z jednotlivých roků většinou podstatně liší a s čísly uváděnými jak v tisku, tak v literatuře je nutno pracovat opatrně. Srov. např. *Živnostnictvo v Rakousku podle společenstevních organizací*. *Moravské živnostenské rady*, 11, 1907, č. 29, 28. 12., s. 3; *Podstata středního stavu a středostavovské politiky, zvláště živnostenské*. *Maloživnostník*, 2, 1910, č. 12, 1. 10, s. 1 až r. 3, 1910, č. 1, 1. 1., s. 2; *Zemská jednota národně sociálního živnostnictva*. *Živnostenské noviny*, 4, 1911, č. 48, 5. 11., s. 1; ADÁMEK, Karel: *Živnostensko-politická činnost sněmu království Českého v l. 1898–1900*. Praha 1900, s. 75–76; *Živnostenská organizace společenstevní a spolková na Moravě*. *Československý deník*, 10, 1928, č. 40, 16. 2., s. 1.

⁴² *Okresní jednoty*. *Zpravodaj*, 3, 1907, č. 18, 4. 5., s. 1–2; *Jednota společenstev okresního hejtmantství kroměřížského*. *Řemeslnícko-živnostenské listy*, 4, 1900/1901, č. 6–7, 14. 7. 1900, s. 2. Srov. *Ze Zemské jednoty*. *Řemeslnícko-živnostenské listy*, 4, 1900/1901.

i na Moravě byla nejdůležitější organizací stavovského hnutí. Disponovala týdeníkem *Řemeslnicko-živnostenskými listy vycházejícími*⁴³ od 1. června 1897 v Holešově. V pozadí tohoto podniku stál horlivý živnostenský pracovník, tiskař Lambert Klabussay (1856–1921).⁴⁴

Druhou základní linií sdružování malých podnikatelů představovaly nepolitické organizace vzniklé podle spolkového zákona na bázi dobrovolnosti. Rodily se většinou jako reakce na nespokojenost živnostníků

.....
 č. 13, 25. 8. 1900, s. 2; *Ze zemské jednoty*. *Řemeslnicko-živnostenské listy*, 4, 1900/1901, č. 14, 1. 9. 1900, s. 2; SOkA Prostějov, f. Živnostenská společenstva, sig. A 1, jednací protokol jednoty živnostenských společenstev okresu prostějovského; *Našemu živnostnictvu*. Hanácký kraj, 1, 1900/1901, č. 1, 2. 6. 1900, s. 2.; *Veřejná schůze řemeslnictva a živnostnictva v Prostějově*. *Řemeslnicko-živnostenské listy*, 4, 1900/1901, č. 6–7, 14. 7. 1900, s. 1; *Zřízení okresní jednoty společenstev v Prostějově*. Hanácký kraj, 1, 1900/1901, č. 8, 14. 9. 1900, s. 4.

⁴³ *Řemeslnicko-živnostenské listy* založil v Holešově Lambert Klabussay. Byly nejprve jeho majetkem a nesly podtitul *Politický a národohospodářský list ku hájení zájmů řemeslnictva, živnostnictva, malorolnictva a dělnictva*. Potom přešly do vlastnictví vydavatelského družstva živnostníků v Holešově a měly podtitul neodvislý časopis ku poučení a ochraně stavů středních. V r. 1911 je koupila Zemská jednota živnostenských společenstev v Brně a zpočátku vycházely dvakrát v týdnu, pro nedostatek finančních prostředků se však brzy staly opět týdeníkem. Od počátku vydávání se Zemskou jednotou sympatizovaly.

⁴⁴ Lambert Klabussay pocházel ze starousedlé chudé živnostenské rodiny, jeho otec byl knihařem. Po absolvování nižší kroměřížské realky se vyučil ve Vídni typografem a litografem a pracoval na řadě různých míst. V roce 1881 se vrátil do Holešova, kde založil vlastní tiskařský závod, v němž od 1. června 1897 vycházely první živnostenské noviny na Moravě *Řemeslnicko-živnostenské listy* – 10 let je vydával bez subvencí, na vlastní náklady. Aktivně se zapojil do národních podniků (Slovanského politického spolku, pěveckého spolku Podhoran, Občanské besedy aj.) a především se stal organizátorem a aktivním účastníkem živnostenského hnutí – podílel se na pořádání schůzí a sjezdů, často vystupoval jako řečník, byl čelným funkcionářem okresní jednoty živnostenských společenstev, předsedou společenstva svobodných a koncesovaných živností, pracovního odboru a výboru Zemské jednoty živnostenských společenstev, po válce Ústředního svazu živnostenských družstev pro Moravu a Slezsko aj. Patřil mezi průkopníky politické organizace živnostníků, stal se členem Politické strany živnostnictva českoslovanského na Moravě a po jejím obnovení v l. 1918/1919 pracoval v ČZOSS jako předseda okresního výkonného výboru v Holešově, místopředseda krajského výkonného výboru a člen zemského výboru strany. Srov. *Vzácné jubileum živnostenské*. Moravský živnostník, 5, 1905/1906, č. 42, 28. 4. 1906; *Lambert Klabussay*. Moravské živnostenské rady, 11, 1907/1908, č. 10, 17. 8. 1907, s. 1; MAREK, Pavel: *K počátkům živnostenského hnutí na Kroměřížsku*. In: Státní okresní archiv Kroměříž. Archivní ročenka. Holešov, Státní okresní archiv Kroměříž se sídlem v Holešově 1996, s. 61–68; MERCOVÁ, Markéta: *Umělecký grafický závod Lambert Klabusay v Holešově*. In: Archivní sborník. Brno, Moravský zemský archiv, 9, 2003, s. 138–145.

a obchodníků s živnostenskými společenstvy a obchodními grémii, která řešila zákonem stanovenou profesní problematiku a nenabízela jim možnost uspokojení dalších zájmů a potřeb souvisejících jak s jejich pracovními, tak i volnočasovými aktivitami. Jednalo se o téměř nepřehlednou tříšť lokálních seskupení, takže také v tomto případě se projevovala poměrně silná tendence ke vzniku zastřešující organizace jako dalšího mluvčího živnostenského stavu. Tím se v Čechách stal Zemský ústřední svaz řemeslných a živnostenských besed, jednot a spolků v Království českém (založen v r. 1907) a na Moravě tuto roli sehrával Ústřední spolek živnostníků moravských v Brně (1881).⁴⁵ V tomto druhém případě se čeští a částečně i němečtí maloživnostníci odštěpili od německého Moravského živnostenského spolku (Mährischer Gewerbeverein) a vedení JUDr. Václavem Šíleným (1849–1911)⁴⁶ založili svou organizaci. Změnou stanov z počátku roku 1886 se spolek přeměnil na výhradně český a stál

⁴⁵ MZA Brno, f. Ústřední spolek živnostníků moravských, 1886–1951; KUBELKA, František – POLÁČEK, Josef (eds.): *Zemská rada živnostenská a Zemský úřad na zvelebování živností pro markrabství Moravské*. Činnost za léta 1907–1911. Brno, b. n. 1911, s. 374–380; ČUHEL, František – GRUBER, Josef – HOTOWETZ, Rudolf: *Obchodní a živnostenské korporace, svépomocná sdružení a obchodní ústavy vzdělávací*. Praha, Merkur 1899. 122 s.; HATLÁK, Vladimír: *30 let Ústředního spolku živnostníků moravských v Brně*. 1881–1911. Brno, Ústřední spolek 1911. 90 s.

⁴⁶ V. Šílený je označován za průkopníka moravské středostavovské politiky. Po studiu práv na univerzitách ve Vídni a Praze působil jako advokát v Tišnově (1881–1901) a v Brně (1901–1911), od r. 1896 zemský a od r. 1897 říšský poslanec. Ve veřejné a politické činnosti (od poč. 90. let přední člen Lidové strany na Moravě) věnoval velkou pozornost problematice hospodářských potřeb živnostníků a obchodníků. Byl autorem živnostenského (předložil v Jihlavě 24. 3. 1895) a obchodnického (Přerov 16. 5. 1897) programu. V r. 1881 společně s Janem Faustem a Arnoldem Klíčnickem spoluzakladatelem Ústředního spolku živnostníků moravských, angažoval se ve prospěch zřízení Zemské jednoty živnostenských společenstev na Moravě, od 4. 7. 1902 na Moravském zemském sněmu soustavně prosazoval zřízení Zemské živnostenské rady a v r. 1907 se stal jejím prvním prezidentem. Obdobně prosazoval založení Zemského úřadu na zvelebování živností v markrabství Moravském (zal. 1909) a stál v jeho čele. Zasloužil se o prosperitu Ústředního svazu družstev živnostenských atd. *Našemu čtenářstvu*. Václav Šílený. Řemeslnícko-živnostenské listy, 6, 1902, č. 23, 8. 11., s. 1; *Dr. Václav Šílený*. Moravské živnostenské rady, 11, 1907, č. 17, 5. 10., s. 1–2; KUČERA, Radek: *Václav Šílený*. In: MAREK, Pavel (ed.): *Osobnost v politické straně*. Sborník referátů z konference Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861–1999 Olomouc 19.–20. října 1999. Olomouc, Moneta-FM, 2000 s. 125–138; MALÍŘ, Jiří: *Advokát*. Příklad JUDr. Václava Šíleného. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Člověk na Moravě 19. století*. 2. vyd. Brno, Centrum demokracie a kultury 2008 s. 79–110; *Václav Šílený*. In: MALÍŘ, Jiří a kol.: *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Brno, CDK 2012, s. 692–697; *Václav Šílený*. In: LUFT, Robert: *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der*

u zrodu všech živnostenských akcí doby.⁴⁷ Od roku 1884 vydával své vlastní noviny,⁴⁸ když už rok předtím zahájil tisk edice Časové otázky živnostenské, v níž ročně vycházely nejméně dva tituly.⁴⁹

Na rozdíl od Čech, na Moravě od srpna 1905 pracoval Společný pracovní sbor živnostenských organizací,⁵⁰ jehož cílem bylo propojit obě organizační složky, a tím odstranit nebo alespoň zmírnit konkurenční chování obou ústředních živnostenských institucí přerůstající do četných konfliktů majících negativní dopady na celé živnostenské hnutí. Zcela zásadní pro vývoj živnostenského hnutí na Moravě však bylo ustavení Zemské živnostenské rady⁵¹ (na základě usnesení Moravského zemského sněmu

tschechischen Gesellschaft, Bd. 2. München, Oldenbourg Wissenschaftsverlag 2012, s. A303–A307.

⁴⁷ MZA Brno, f. B 26, sig. 3235, čj. 1216/51. Srov. i *Jubileum živnostenské práce na Moravě 1898–1903*, s. 5.

⁴⁸ Zpočátku vycházel jako Živnostník; v r. 1892 založen Věstník, který od r. 1895 měl 3 roky název Živnostenský věstník. V r. 1899 noviny obnoveny pod titulem Věstník a průvodce Stálé tržnice, v r. 1902 změněny na Živnostníka, později přejmenovány na Moravského živnostníka. Srov. KUBELKA, František – POLÁČEK, Josef: *Zemská rada živnostenská a Zemský úřad na zvelebování živností, pro markrabství moravské*. Činnost za léta 1907–1911. Brno, s. n. 1911, s. 374–380.

⁴⁹ K 31. 12. 1913 vedení spolku vykazovalo zhruba 21 500 členů, z toho 697 jednotlivců a 85 korporací. MZA Brno, f. B 26, sig. 3235/čj. 1216/51.

⁵⁰ Vznik této instituce byl výsledkem relativně dlouhodobějšího úsilí od r. 1903, kdy se podařilo alespoň na čas urovnat vztahy mezi oběma ústředními institucemi živnostníků. Jednotu měl manifestovat sjezd v Kroměříži (31. 5. – 1. 6. 1903). Smír mezi živnostníky byl dovršen v následujícím roce spoluprací obou ústředních moravských organizací při vydávání Moravského živnostníka: od 15. října 1904 nesl podtitul Zemský orgán živnostnictva moravského, zvláště Zemské jednoty živnostenských společenstev na Moravě a Ústředního spolku živnostníků moravských v Brně. *Z historie českého živnostenského hnutí na Moravě*. Živnostenský zpravodaj, 10, 1914, č. 2, 10. 1., s. 1–2; *Glosy ku dohodě obou ústředních korporací*. Moravský živnostník, 3, 1904/1905, č. 16, 15. 10. 1904, s. 141–142; č. 17, 22. 10. 1904, s. 157; 4. *velký manifestační sjezd živnostníků*. Hlas lidu, 18, 1903, č. 20, 15. 5. 1903, s. 3–4; *Před sjezdem živnostenským v Kroměříži*. Řemeslnicko-živnostenské listy, 6, 1902/1903, č. 51, 23. 5. 1903, s. 2; *Zpráva o přípravné schůzi pro kroměřížský živnostenský sjezd*. Řemeslnicko-živnostenské listy, 6, 1902/1903, č. 52, 30. 5. 1903, s. 2; *Sjezd kroměřížský*. Živnostník, 1, 1902/1903, č. 22, 10. 6. 1903, s. 191–194; č. 23, 25. 6. 1903, s. 199–201; *Moravskému živnostnictvu a jeho příznivcům*. Moravský živnostník, 3, 1904/1905, č. 16, 15. 10. 1904; Srov. i Moravský živnostník, 4, 1905/1906, č. 6, 12. 8. 1905, s. 52.

⁵¹ Srov. MZA Brno, f. G 113 – Zemská rada živnostenská na Moravě; f. B 39 – Zemské zastupitelstvo (1924–1942), kart. 48; f. G 68, kart. 12; KUBELKA, František – POLÁČEK, Josef (eds.): *Zemská rada živnostenská a Zemský úřad na zvelebování živností pro markrabství Moravské*. Činnost za léta 1907–1911. [Základy zvelebování živností na Moravě]. Brno,

z 23. března 1907) a Zemskému úřadu na zvelebování živností v Brně (usnesení z 15. října 1909), zemských institucí jako součásti státní tzv. živnostensko-zvelebovací akce v Rakousku směřující k podpoře živností a k zajištění jejich prosperity.⁵² V Čechách se tuto instituci inspirovanou existencí zemědělské rady podařilo založit až po první světové válce.

Stavovská nepolitická organizace živnostníků a obchodníků jako celek reprezentovala až přebujelý a konzervativní organismus,⁵³ v němž pokusy o zakládání nových útvarů byly přijímány s nedůvěrou a interpretovány jako rozbíjení fiktivní jednoty a tříštění sil. Existence poměrně silné stavovské organizace nabízející živnostníkům uspokojení jejich hospodářských potřeb a mnohdy i zájmů vyvolávala mezi elitami otázku, zda je za této situace rozumné vytvářet ještě politickou organizaci. Myšlenka politizace v nich vzbuzovala pocit ohrožení, resp. obavu ze ztráty postavení hegemonu hnutí. Postoje předáků nepolitických živnostenských struktur pochopitelně ovlivňovaly celé hnutí.

Pouze část předáků živnostnictva si uvědomila, že v podmínkách politického systému založeného na fungování politických stran soupeřících o moc, zápasících v parlamentu a na zemských sněmech o pozice s mož-

.....
b. n. 1911. 122 s.; *Zemská živnostenská rada na Moravě*. Moravský živnostník, 6, 1907, č. 11, 14. 9., s. 1; *K působnosti moravské zemské rady živnostenské*. Moravský živnostník, 6, 1907, č. 13, 28. 9., s. 4.

⁵² Prvními prezidenty ústředního sboru moravské živnostenské rady byli JUDr. Václav Šílený a Arnold Janda (1853–1920). Arnold Janda pocházející z Frenštátu p. Radhoštěm byl původní profesí lesníkem na velkostatku olomouckého arcibiskupství (v l. 1873–1891). V r. 1891 se usadil ve Vyškově jako spolunájemce (ve fy Josef Jung a spol.) arcibiskupského pivovaru, přičemž rozvinul široce založenou veřejnou a politickou práci se zvláštním zřetelem k českému živnostenskému hnutí. Byl členem brněnské OŽK, pracoval ve výboru Zemské jednoty živnostenských společenstev a Zemské živnostenské rady, předsedal Společnému pracovnímu sboru živnostenských organizací na Moravě. V r. 1907 zvolen předsedou české sekce ZŽR, vedl český odbor zemského úřadu na zvelebování živností a patřil mezi členy ústředního sboru rady. V l. 1911–1920 byl druhým prezidentem (po smrti V. Šíleného) ústředního sboru Zemské živnostenské rady na Moravě. Funkcionář Ústředního svazu živnostenských družstev pro Moravu a Slezsko. Patřil mezi politiky Lidové strany na Moravě, od r. 1911 poslancem Moravského zemského sněmu a v l. 1918–1919 poslancem Revolučního národního shromáždění za státoprávní demokracii. *Arnold Janda*. Moravské živnostenské rady, 11, 1907, č. 14, 14. 9., s. 1; *Úmrtí*. Národní politika, 38, 1920, č. 11, 9. 1., s. 5; *Arnold Janda a živnostenské hnutí na Moravě*. Lidové noviny, 28, 1920, č. 14, 9. 1., s. 2; RÁJA, Martin: *Arnold Janda*. In: MALÍŘ, J. a kol.: *Biografický slovník*, s. 298–299.

⁵³ Jeho nedílnou a důležitou složkou byly rovněž Obchodní a živnostenské komory jako poradní sbory ministerstva obchodu. Vznikaly od r. 1850.

ností prosadit své koncepce řízení společnosti, je nutno se adaptovat. Byla přesvědčena o tom, že živnostenské hnutí nemůže profitovat pouze z činnosti tradičních stavovských odborových struktur a spoléhat na překonané nebo málo funkční mechanismy uplatňování stavovských zájmů. Proces vytváření živnostenských sekcí v jednotlivých politických stranách pozorovala s nelibostí a zdálo se jí, že tyto kroky nijak nepřispívají k vzestupu váhy živnostnictva jako celku a nesměřují ke snazšímu prosazení jeho požadavků. V založení stavovské živnostenské politické strany viděla možnost jak lépe upozornit na postavení drobných podnikatelů ve společnosti. Chtěla dosáhnout volby poslanců pocházejících z vlastních řad a schopných bojovat za změnu zákonů týkajících se středního stavu. Sledovala cíl prosadit požadavky malých podnikatelů do vládního programu. Její záměr se v podstatě shodoval s úsilím stavovského nepolitického hnutí, ale volila odlišný taktický postup pro jeho naplnění, který korespondoval se základními trendy vývoje společnosti.

Odmítání politizace živnostenského hnutí jak stavovským nepolitickým hnutím, tak už etablovanými politickými stranami způsobila, že všechny vzniklé stavovské politické strany živnostníků zůstaly marginálními organizacemi sdružujícími jen nepatrný počet příslušníků tzv. starého středního stavu a trpícími nedostatkem schopných funkcionářů. Řada příslušníků živnostenské elity našla uplatnění buď ve stavovských nepolitických strukturách nebo se angažovala v živnostenských satelitech jiných politických stran.

2 POLITICKÉ STRANY ŽIVNOSTNICTVA V ČECHÁCH

Vlastní politizaci živnostenského hnutí předcházeli nejméně dvacetiletý vývoj,⁵⁴ který byl spojen s příslušností jisté části živnostníků a obchodníků k mladočeské straně. Od 70. let patřila vrstva drobných podnikatelů k jádru její členské základny. Nejpozději od počátku 90. let však začal tento vztah procházet erozí vyvolanou skutečností, že mladočeši preferovali zájmy jiných vrstev a skupin před potřebami drobných podnikatelů. Živnostníci začali stranu opouštět a situaci nezměnila ani skutečnost, že zejména po zavedení volební páté kurie (1896) jsme svědky řady pokusů prosadit ve straně v rámci říšských a zemských voleb kandidatury politiků věnujících se nebo majících profesně blízko živnostenskému podnikání. Pocity nespokojenosti a frustrace vytvářely živnou půdu pro myšlenku založení politické strany s členskou základnou tvořenou výhradně drobnými podnikateli. Mocný impulz pro její prosazení znamenalo zavedení všeobecného hlasovacího práva (1907).⁵⁵ Reforma umožnila zapojit do volebního aktu množství dosavadních nevoličů a objektivně zhodnotila význam profesní vrstvy živnostníků, řemeslníků a obchodníků jako nositele nových hlasů.

Vzniku první klasické stavovské politické strany českého živnostnictva, za niž považujeme Politickou stranu československého živnostnictva na Moravě, předcházela etapa, v níž stoupenci politizace živnostenského hnutí hledali optimální program, organizační formu a politiku své organizace. Projevem tohoto úsilí byl vznik několika koncentračních útvarů, jež vnímáme jako protostranické organizace. Na počátku 20. století se objevily v Čechách. Na Moravě v tomto období prozatím probíhaly mezi stoupenci a odpůrci politizace živnostenského hnutí intenzivní diskuse a k uvedení usnesení o založení politické strany živnostnictva do života chyběla odvaha.

.....

⁵⁴ Na Moravě tuto etapu pečlivě reflektuje práce MALÍŘ, Jiří: *K politizaci českého živnostenského hnutí na Moravě do roku 1909*. Časopis Matice moravské, 101, 1982, č. 3–4, s. 283–309. Pro Čechy práci tohoto typu postrádáme. Orientaci v problematice stručně podává VOJTĚCH, Tomáš: *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. Praha, Academia 1980, s. 53–54, 91–96.

⁵⁵ <http://www.verfassungen.at/at-18/gesetz17-07.htm> – cit. 15. 6. 2021.

2.1. STRANA POKROKOVÉHO A NEODVISLÉHO ŽIVNOSTNICTVA ČESKÉHO (1903–1907)⁵⁶

Protostranická organizace, honorační politická strana nebo svazové ústředí?

Formování první stavovské politické organizace v Čechách nazvané Strana pokrokového a neodvislého živnostnictva českého se jeví jako důsledek dlouholetých diferencí převážně jihočeského živnostnictva s pražskou Zemskou jednotou řemeslnických a živnostenských společenstev v Čechách ve věcech organizační koncepce výstavby živnostenského hnutí, jeho politického směřování a taktiky prosazování stavovských požadavků.⁵⁷ Analýza vnitřních struktur strany, jejíž ústředí se nacházelo na jihu Čech v Českých Budějovicích, nastoluje otázku, zda je označení organizace jako politické strany namístě. Ukazuje se, že pod tímto názvem se ve skutečnosti skrývalo ústředí pro řízení organizačního svazu složeného ze tří subjektů. Prvním z nich byl spolek nazvaný Zemská rada řemeslnictva a živnostnictva království Českého.⁵⁸ Záhy se k němu připojil jako druhá korporace spolek Politický klub pro Plzeň a okolí⁵⁹ a později třetí Zemský politický klub řemeslnictva a živnostnictva království Českého v Českých Budějovicích.⁶⁰

⁵⁶ Text této kapitoly je přepracovanou a doplněnou verzí článku MAREK, Pavel: *K politické kultuře českého živnostenského hnutí*. Historie Strany pokrokového a neodvislého živnostnictva českého (1903–1907). *Kultúrne dejiny*, 12, 2021, supplementum, s. 113–131.

⁵⁷ Srov. např. *V zájmu pravdy a věci spravedlivé*. Český řemeslník, 6, 1902, č. 2, 23. 1., s. 4–5; *Pro poctivost a shodu*. Jihočeský živnostník, 3, 1903, č. 11, 14. 3., s. 2; *Pravdě průchod*. Český řemeslník, 7, 1903, č. 5, 5. 3., s. 4–5; *Obrana*. Český řemeslník, 7, 1904, č. 9, 30. 4., s. 2–8; *Odpověď k obraně*. Jihočeský živnostník, 3, 1903, č. 19, 9. 5., s. 3–4.

⁵⁸ *Zemská živnostenská rada království Českého*. Živnostenský obzor, 1, 1903, č. 4, 24. 10., s. 1; *Prvá řádná valná hromada Zemské živnostenské rady království Českého*. Živnostenský obzor, 4, 1904, č. 9, 4. 3., s. 1–2; *Krátký nástin vývinu pokrokových, neodvislých a programových snah v království Českém*. Živnostenský obzor, 4, 1904, č. 32, 12. 8., s. 2–3. – V čele spolku stál jako předseda starosta společenstva kovářů a kolářů Jan Pařízek.

⁵⁹ PAŠEK, Václav: *Organizace plzeňského živnostnictva před 20 lety*. Živnostnicko-obchodnické rozhledy, 7, 1924, č. 10, 6. 3., s. 2–3; KAVAN, František: *Zápas o Plzeň živnostenskou*. Reforma, 7, 1925, č. 218, 18. 9., s. 2–3; *Stanovy Klubu živnostníků pro Plzeň a okolí*. Plzeňský živnostník, 2, 1903, č. 3, 17. 1., s. 1–2; *Ustavující schůze Klubu živnostenského pro Plzeň a okolí*. Plzeňský živnostník, 2, 1903, č. 15, 11. 4., s. 1; *Ustavující valná schůze Živnostenského klubu v Plzni*. Jihočeský živnostník, 3, 1903, č. 15, 11. 4., s. 1.

⁶⁰ *Ustavující valná hromada Zemského politického klubu království Českého*. Živnostenský obzor, 5, 1905, č. 48, 2. 12., s. 2.

Ambice těchto organizací sahaly vedle vybudování pevných organizačních struktur v první řadě k přípravě uceleného programového dokumentu, který by shrnul a systematizoval takové základní hospodářské požadavky řemeslníků a živnostníků, jejichž splnění směřovalo k zajištění prosperity jejich podnikání v podmínkách střetu mezi velkovýrobou a malovýrobou. Do života měly vstoupit jako součást zákonů přijatých na zemském sněmu a na říšské radě. Proto organizace usilovaly o získání politické reprezentace v podobě říšských a zemských poslanců pocházejících z řad řemeslníků a živnostníků.

Zvolená organizační forma svazu v původní podobě směřovala k naplnění vize o vzniku politických klubů živnostníků v hlavních střediscích stavovského hnutí v Čechách, které pak zastřeší živnostenská rada řízená politickou stranou.⁶¹ Záměr se však nepodařilo uvést do života, a tak celý koncept procházel vývojem, měnil se, a nakonec nebyl ve svém celku uveden do života.

Strana pokrokového a neodvislého živnostnictva působila jako zastřešující ústředí volného seskupení stavovských subjektů. Propojovala je a plnila roli ideového a řídicího centra, které však nemělo přesně vymezené kompetence umožňující přímo, mocensky zasahovat do vnitřního vývoje jednotlivých ve straně soustředěných složek. Jako přechodný organizační útvar byla v politickém proudu živnostenského hnutí poměrně rychle překonána a další vývoj směřoval ke vzniku politické strany jako volného sdružení mimo dikci spolkového zákona. Dilema vyvolané formální organizační podobou strany nás vede k závěru, že Strana pokrokového a neodvislého živnostnictva byla protostranickým nebo prestranickým útvarem, jehož vystupování se však reálně nelišilo od chování klasické honorační politické strany. Současníci ji vnímali a označovali za politickou stranu.

Procesy formování strany

Strana pokrokového a neodvislého živnostnictva byla založena ve dvou časových fázích. Poprvé neoficiálně v Českých Budějovicích 3. října 1903 pod hlavičkou Zemské rady řemeslnictva a živnostnictva království Českého jako regionální organizace usilující o vybudování strany v zemském měřítku. Jednalo se o výsledek několika organizačních proměn místních a regionálních živnostenských spolků (Živnostenské rady v Českých

⁶¹ *Činem k vytknutému cíli*. Plzeňský živnostník, 2, 1903, č. 25, 13. 6., s. 1.

Budějovicích, Živnostenské rady řemeslnictva a živnostnictva pro jihozápadní část království Českého⁶²) a připojili se k ní jednotlivci, společenstva a živnostenské spolky z teritoria jižních Čech.

Podruhé, oficiálně vznikla na třetím sjezdu důvěrníků strany 10. září 1905 v Plzni poté, co se podařilo překonat krátkodobý rozchod s Politickým klubem pro Plzeň a okolí a volně ho integrovat do organizačních struktur strany. Na sjezdu došlo k doplnění stranického programu a k dořešení organizačních záležitostí. Strana opět deklarovala rozšíření působnosti na celé území Čech. Vznikl Zemský politický klub řemeslnictva a živnostnictva království Českého se sídlem v Českých Budějovicích, který se stal vedle Zemské rady řemeslnictva a živnostnictva království Českého druhou páteří organizací strany. Vedení strany ho pověřovalo řešením otázek politické povahy, zatímco Zemskou radu řemeslnictva a živnostnictva využívalo jako platformy pro jednání o problémech hospodářského rázu.

Proces ustavení strany řídili řemeslničtí mistři a funkcionáři živnostenských společenstev uplatňující se na půdě Zemské rady řemeslnictva a živnostnictva Jan Pařízek, Josef Tibitzl, Jan Pech, Karel Melzer, Vojtěch Rothbauer, Vojtěch Chmelík, Blažej Schättinger aj. Zdá se však, že z organizačního hlediska byl hybnou silou strany mladý a ambiciózní redaktor Julius Tvrzník (1875–1950)⁶³ ve funkci tajemníka, a po jeho boku se postupně prosazoval kameník a sochař, budoucí senátor prvorepublikového Národního shromáždění Emanuel B. Trčka (1873–1932).⁶⁴ Mezi plzeňskými živnostníky zaujímal vedoucí pozici lakýrnický mistr Josef Kašpar.

Ústředí strany procházelo z personálního hlediska zásadními obměnami, což souviselo s faktem, že z časového hlediska vznikala postupně.

⁶² *Konference Živnostenské rady v Českých Budějovicích*. Jihočeský živnostník, 3, 1903, č. 27, 4. 7., s. 1; *Poradní konference plzeňského Klubu živnostníků s Radou živnostenskou v Českých Budějovicích*. Plzeňský živnostník, 2, 1903, č. 27, 4. 7., s. 1; *Valná hromada Živnostenské rady řemeslnictva a živnostnictva pro jihozápadní Čechy*. Živnostenský obzor, 1, 1903, č. 3, 10. 10., s. 1–2.

⁶³ *Julius Tvrzník*. Živnostenské rozhledy, 2, 1919, č. 7, 13. 2., s. 3.

⁶⁴ *Vyučený kameník a sochař, v l. 1920–1932 senátor Národního shromáždění za Československou živnostensko-obchodnickou stranu středostavovskou, v l. 1929–1932 místopředseda senátu. Smrt bývalého senátora E. Trčky*. Národní listy, 72, 1932, č. 247, 20. 12., s. 2; *Emanuel Trčka mrtev*. Nový deník, 11, 1932, č. 291, 21. 12., s. 1; *Senátor E. B. Trčka zemřel*. Moravský deník, 1, 1932, č. 66, 20. 12., s. 1.

V počáteční fázi do roku 1905 stranu řídili funkcionáři volení z členské základny Zemské rady řemeslnictva a živnostnictva. Vytvořili zemské zastupitelstvo, v jehož čele stál předseda Zemské rady. Formálně svolával stranické sjezdy, z nichž vycházely impulzy pro činnost jednotlivých vnitřních složek spolku či organizace. Po oficiálním založení strany se její vůdčí silou stal Zemský politický klub, stranu řídil jeho předseda, a zemské zastupitelstvo tvořili živnostníci pocházející z obou spolků (jejich výkonných výborů), mezi nimiž nacházíme také důvěrníky strany jako relativně početný a významný článek spojující ústředí s jednotlivými složkami, regiony a místy. Byli navázáni na sekretariát strany nacházející se v Českých Budějovicích, který byl obrazně řečeno srdcem organizace a v praxi koordinoval aktivity všech složek sdružených ve straně.

Pohled do stanov Zemské rady řemeslnictva a živnostnictva na instrukce týkající se vnitřní podoby spolku odkrývá poměrně složitou, až nepřehlednou síť různých organizačních článků, odborů, okresních sdružení a skupin uspořádaných v podstatě teritoriálně, podle politických okresů nebo jiných územních zásad, a věcně do sborů na základě spojení řemesel do sedmi příbuzných skupin (řemesla oděvní, potravní, stavební, dřevozpracující, kovozpracující, umělecká, smíšená). Cílem bylo umožnit každému řemeslníkovi podílet se na práci spolku a zohlednit přitom všechna specifika vyplývající z místa působení i řemeslné kvalifikace. Jednotiči prvek představovala valná hromada spolku konaná dvakrát ročně, která na rok volila předsedu a místopředsedu dvacetičlenného výkonného správního výboru, jeho členy a náhradníky. Ten úzce spolupracoval s výkonným výborem poradním tvořeným členy správního výboru a funkcionáři jednotlivých organizačních frakcí. Své vlastní správní orgány měl každý z útvarů vzniklých podle teritoriálních nebo věcných zásad organizace spolku. Předseda Zemské rady řemeslnictva a živnostnictva vedl nejen všechny schůze obou výborů, ale také výroční a členské schůze jednotlivých organizačních článků a ustavující schůze řemeslných skupin.⁶⁵

Do jaké míry se podařilo organizační zásady pro vznik vnitřních struktur spolku, koncipované na demokratických principech, uvést do praxe, je obtížné posoudit, neboť jednak nebyla instrukce závazná, měla charakter doporučení pro případ vhodných podmínek, a také tomu brání krátkodobost působení spolku i nedostatek pramenného materiálu.

⁶⁵ *Stanovy Živnostenské rady*. Jihočeský živnostník, 3, 1903, č. 32, 8. 8., s. 1–2.

Stanovy Zemského politického klubu řemeslnictva a živnostnictva jsou ve srovnání s partnerskou organizací značně jednodušší a směřují k vytvoření klasické spolkové organizace s každoroční valnou hromadou a devítičlenným výkonným správním výborem, který řídil starosta klubu ve spolupráci se dvěma náměstkyněmi, tajemníkem, zapisovatelem, účetním, pokladníkem, správcem domu a archivářem. Výkonný správní výbor jmenoval důvěrníky působící v různých lokalitách jako své zpravodaje. Stejně jako v případě Zemské rady vztah k ústředí strany není ve stanovách definován.⁶⁶

Programová základna strany

V procesu postupného konstituování Strany pokrokového a neodvislého živnostnictva sehrál rozhodující roli její první sjezd v Českých Budějovicích konaný ve dnech 14. a 15. srpna 1904.⁶⁷ Deklaroval se sebevědomě, ale nereálně jako výraz vůle 50 000 živnostníků. Jeho účastníci myšlenku vzniku stavovské politické strany jako protiváhy Zemské jednoty řemeslnických a živnostenských společenstev nejen vřele doporučili, ale především zpracovali její program jako důkaz toho, že strana je připravena prosazovat a hájit požadavky řemeslnictva a živnostnictva v celé jejich šíři, v promyšleném a propracovaném komplexu, v politické, hospodářské, sociální a kulturní sféře, tedy kvalitativně lépe, než se o to prý dosud pokouší Zemská jednota. Jeho autory byli řemeslničtí mistři a funkcionáři živnostenských společenstev Bedřich Felcman, Jan Rosenkranz, Antoinín Zajíček a Karel Charvát.

Program strany je souhrnem 146 časově aktuálních požadavků, potřeb a představ malých a drobných podnikatelů směřujících k jejich ochraně před velkovýrobou a k vytvoření podmínek pro rozvoj malovýrobních hospodářských podniků.⁶⁸ Postuláty vznikly s cílem předložit je k realiza-

⁶⁶ *Stanovy Zemského politického klubu řemeslnictva a živnostnictva království Českého.* Živnostenský obzor, 6, 1906, č. 5, 2. 2., s. 2.

⁶⁷ *Prvý manifestační sjezd pokrokového živnostnictva.* Plzeňský živnostník, 3, 1904, č. 31, 4. 8., s. 1-2 až č. 37, 15. 9., s. 1-2; *Živnostenský sjezd v Českých Budějovicích.* Budivoj, 11, 1904, č. 66, 16. 8., s. 1-2; *Prvý sjezd programového a pokrokového živnostnictva.* Živnostenský obzor, 4, 1904, č. 33, 19. 8., s. 1-4; *První manifestační sjezd pokrokového živnostnictva v Českých Budějovicích.* Středočeský živnostník, 3, 1904, č. 28, 21. 7., s. 1-2; č. 33, 18. 8., s. 2-4; č. 34, 25. 8., s. 2-5; č. 35, 1. 9., s. 3-4; č. 36, 8. 9., s. 2-3. – V r. 1905 strana vykazovala 15 000 členů a 1 000 důvěrníků.

⁶⁸ *Živnostenský program pokrokového, programového a neodvislého živnostnictva.* In: První manifestační sjezd neodvislého pokrokového a programového živnostnictva v Českých

ci českému zemskému sněmu. Autoři programu předpokládali, že většina požadavků bude uvedena do života prostřednictvím zemských zákonů, případně budou přeneseny na půdu říšské rady. Zatímco v okruhu sympatizantů byl program přijat s nadšením jako první ucelený programový dokument živnostenského hnutí v Čechách, opozice z řad Zemské jednoty řemeslných a živnostenských společenstev ho přijala kriticky a oprávněně poukazovala na rozpornost některých postulátů (např. požadavek na zřízení ministerstva s potřebou regionálního řízení) a hovořila také o zpátečnictví např. v oblasti školství (zkrácení školní docházky).⁶⁹

Do politické části stranického programu se promítly zejména dobové postuláty českého národního hnutí (uplatnění zásad historického státního práva, jazyková rovnoprávnost češtiny s němčinou, zavedení všeobecného hlasovacího práva na říšskou radu i zemský sněm, zřízení čtvrté kurie pro obecní volby, realizace idejí slovanské vzájemnosti, svoboda náboženského vyznání, úprava spolkového a tiskového zákona atd.). Za zvláštní zmínku stojí myšlenka konstituování jednotné české politické strany, která by tvořila protiváhu německého živlu v českých zemích, reprezentovala zájmy českého národa vůči vládě a sloučila všechny společenské vrstvy a zájmové skupiny do jednoho celku.

Zatímco pasáže týkající se politického směřování strany zůstaly v obecné rovině, hospodářská část jako jádro programu reprezentovala rozsáhlou tříšť dílčích časových požadavků živnostnictva, které směřovaly k vybudování státní (zemské) ochranné politiky a k všestranné podpoře malovýroby ohrožované tovární velkovýrobou. Vedle daňové reformy, subvencování, poskytování úvěrů (zřízení Živnostenské banky), nejlépe bezúročných, a rozvoje družstevnictví byl velký důraz položen na vydání další novely živnostenského řádu z roku 1859. Existovala představa, že vznikne jednotný živnostenský zákoník zahrnující všechny změny a doplňky živnostenského řádu z let 1883, 1885, 1897 a 1902 a novelu zákona o obchodu s potravinami a některými užitnými předměty z 18. ledna 1896. Velká část programu se týkala řízení malovýroby. V malé flexibilitě a v chybách organizačního rázu jeho autoři viděli jednu z hlavních příčin problémů vznikajících v živnostenské sféře. Proto žádali zřízení minis-

.....
Budějovicích. České Budějovice, vl. n. 1904, s. 7–17; *Živnostenský program přijatý na sjezdu v Českých Budějovicích*. Středočeský živnostník, 3, 1904, č. 33, 18. 8., s. 3–4. až č. 36, 8. 9., s. 2–3.

⁶⁹ *Dva sjezdy*. Český řemeslník, 8, 1904, č. 20, 28. 9., s. 5.

terstva řemesel a živností. Ve správních orgánech na úrovni státu, země, okresů a obcí chtěli ustanovit odborné referenty pro živnostenské záležitosti, kteří by pomáhali živnosti chránit a rozvíjet. Hodně naději spojovali s projektem reorganizace Zemské živnostenské komise jako poradního orgánu Zemského výboru. Počítali s novou volbou jejích členů, přičemž část z nich měla disponovat mandátem živnostenských a obchodních svazů. Velkou váhu autoři programu přikládali rovněž projektu vzniku Zemské živnostenské rady pro království České jako obdoby Zemědělské rady pro království České (zal. 1873),⁷⁰ která měla posílit požadavek autonomie živnostenské sféry v rámci země a současně se stát ústředím všech živnostenských společenstev a živnostenských spolků vzniklých na bázi spolkového zákona.

Poměrně detailně program rozpracovával problematiku školství (např. požadavek zkrácení základní školní docházky a posílení důrazu na výchovu kladného poměru k řemeslné výrobě), zvláště živnostenského, péči o učňovský dorost, a sociálního zabezpečení řemeslníků rozvojem všech typů pojištění (nemocenského, úrazového, invalidního, starobního).⁷¹

Chování strany v politickém systému

Strana pokrokového a neodvislého živnostnictva s ohledem na svou marginálnost vstupovala do politického systému téměř výhradně prostřednictvím svého tisku, veřejných shromáždění, event. sjezdů a voleb. Reflexe jejího chování ve volbách přináší následující poznatky a závěry. V r. 1903 v doplňovacích volbách na říšskou radu podpořila ve volebním okrese Plzeň⁷² stavitele, příslušníka radikálně pokrokové strany Václava

⁷⁰ NA Praha, f. 550 – Česká zemědělská rada, Praha; FABINI, Pavel – KLEČACKÝ, Martin – ZOUZAL, Tomáš: *Zemědělská rada pro Království české 1873–1918*. Praha, Ministerstvo zemědělství 2015. 135 s.

⁷¹ *Ustavení politického a národohospodářského programu živnostnictva*. Živnostenský obzor, 4, 1904, č. 34, 26. 8., s. 2–3; č. 35, 2. 9., s. 1–2.

⁷² *Volba říšského poslance za královské město Plzeň*. Národní listy, 43, 1903, č. 342, 15. 12., s. 2. – Pašek soupeřil s mladočechem, profesorem reálky Josefem Čiperou (1850–1911) a sociálním demokratem Gustavem Habrmanem (1864–1932). Srov. ŘEHÁČEK, Karel: *Plzeňský učitel a menšinový politik Josef Čipera*. Časopis Společnosti přátel starožitností, 118, 2010, č. 1, s. 26–32; ŠLEHOFER, Lukáš: *Gustav Habrman*. Cesta sociálního demokrata od anarchismu k revizionismu. Praha, Ústav českých dějin FF UK 2009, viz: <https://is.cuni.cz/webapps/zp/detail/79921/?lang=en> – cit. 5. 2. 2021.